

СУЧАСНИЙ СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ САМОРОЗУМІННЯ

Формування особистості в юнацькому віці визначається тими психологічними новоутвореннями періоду, які створюють основу для повноцінного особистісного становлення людини, здатної розв'язувати численні життєві проблеми самостійно і бути успішною в соціально значущій діяльності, здатної легко адаптуватися, знаходити своє достойне місце, визначити свою позицію щодо умов суспільства, які швидко змінюються.

Для цього необхідно вивчати психологічні феномени, які, з одного боку, позначені у психологічній науці, але не знайшли належної уваги в дослідженнях, які стосуються проблеми соціального становлення і розвитку особистості молодшої людини, а з другого, - дозволяють глибше зрозуміти „взаємозумовлюючий характер процесів соціалізації та індивідуалізації” [11], що сприяють розвитку людини.

У психології відомо, що вся різноманітність особистості знаходить своє відображення й акумулюється у продуктах самосвідомості. Однією з головних складових самосвідомості є саморозуміння, адже здатність розуміти себе - це соціально розвинена здатність, яка в ситуації вибору може приймати рішення самостійно і нести за нього особисту відповідальність, зберігаючи при цьому позитивне ставлення до себе. Вивчення саморозуміння дозволяє точніше відповісти на запитання про те, яким чином відбувається утворення у молодих людей уявлень про себе, як змінюється динаміка їх розвитку, в чому полягає проблема різноманітності „Я”, що приводить до їх узгодженості і як це знаходить відображення в поведінці, активності молодих людей. Дослідження саморозуміння дозволяє не тільки відповісти на ці запитання, але й визначити умови впливу на розвиток саморозуміння, знайти засоби та способи, що сприяють його формуванню.

Метою нашого дослідження є побудова теоретичних засад дослідження шляхом аналізу та узагальнення стану розробки проблеми саморозуміння в психолого-педагогічній літературі.

Розробка проблеми саморозуміння почалася у кінці ХХ сторіччя. Філософи (Г.Л.Гусев, Г.Л. Тульчинський, В.А.Лекторський, М.К.Мамардашвілі, Ст. Тулмин та ін.), психологи (Л.С.Виготський, О.Р.Лурия, Ю.М. Орлов, В.В.Столін, Д.І.Фельдштейн, А. Маслоу, Г.Л.Лендрет) так чи інакше заторкували проблему розпізнавання, опису та дослідження саморозуміння, хоча не завжди вживали термін „саморозуміння”. Донині не визначена сутність поняття „саморозуміння”, відсутні завершені дослідження, які б дали змогу визначити його розвиток у процесі соціалізації особистості.

У психологічній літературі відсутня єдність в осмисленні поняття „саморозуміння”. Воно ставиться в синонімічний ряд таких понять як „осмислення”, „самосприймання”, „самоставлення”, „рефлексія”, „самопізнання” і „самосвідомість”. Саморозуміння розглядається як „механізм”, „процес”, „здатність”, які використовуються дослідниками для опису порівневого характеру саморозуміння.

Можна з упевненістю стверджувати, що саморозуміння як психологічна реальність є механізмом «самодетермінації» (Б.Ф.Ломов) і суб'єктивної активності (К.О.Абульханова-Славська), В.А.Петровський А.І.Подольський, В.І.Слободчиков, В.Е.Чудновський та ін.). Само детермінація, суб'єктивна активність починають розвиватися і виявляються протягом всього дитячого етапу онтогенезу. Найбільш інтенсивно це відбувається в юнацькому віці.

Спробуємо визначити поняття „саморозуміння”.

Аналіз наукової літератури дозволяє зробити висновок про те, що у психології самосвідомості повних, широко представлених досліджень проблеми саморозуміння на даний момент немає. Існують окремі розробки, які знайшли своє відображення в деяких дослідженнях і зафіксовані в деяких психодіагностичних методиках, де саморозуміння представлено як одна зі шкал методики самоставлення [7] або тесту з оцінки рівня самоактуалізації особистості (Л.Я.Гозман, Ю.Є.Альошина, М.В.Загіка, М.В.Кроз, Н.Ф.Каліна).

Досліджуючи ідею перетворення оцінки здібностей у справжню мету мотиву, Х.Хекхаузен звернув увагу на наївно-психологічне розуміння здібності. У своїй праці „Мотивація і діяльність” він відзначав, що в основі уявлення індивіда про свої дарування здібність може розумітися „статично” або „динамічно”. „Статично” як деяка незмінна диспозиція, „динамічно” як кумулятивний результат навчання.

Він відзначав, що мова йде про „метаатрибуцію” змісту цього поняття, яка в жодному випадку не зводиться до простого неспівпадання значень, а впливає на поведінку суб'єкта. Так, динамічне розуміння здібностей може бути пов'язане з більшою орієнтацією на майбутнє, а також з очікуванням того, що наявність очікування успіху з часом може різко змінитися [12].

В.В.Столін характеризує самонерозуміння як переживання внутрішньої конфліктності [7]. Перевіряючи конвергентну і дискримінативну валідність, В.В.Столін одержав кореляцію шкали самонерозуміння з деякими шкалами опитувальників 16 ЛФ Кеттелла і MMPI. Були одержані значущі кореляції зі шкалами О, Q (16 PF) і L, K, F, 6 (MMPI).

У модифікованому варіанті методики на самоактуалізацію Н.Ф.Каліної, услід за Ю.Є.Альошиною, Л.Я.Гозманом та ін., визначає саморозуміння як чутливість, сенситивність людини до своїх бажань і потреб. Такі люди вільні від психологічного захисту, яка відділяє особистість від власної сутності, вони не схильні підмінити власні смаки і оцінки зовнішнім соціальним стандартом. На думку Н.Ф.Каліної, саморозуміння корелює зі спонтанністю та аутосимпатією [6].

Г.Олпорт розглядає розуміння себе як показник (рису) зрілості особистості. Головною ознакою суб'єкта визначити себе у світі є спроба зрозуміти себе та свої можливості, поряд з розумінням свого місця і призначення в житті (І.С.Кон, 1978). Зрозуміти себе – означає пов'язати всі складові людського „Я” [10]. Для розуміння себе необхідна наявність установки [8].

В ігровій терапії саморозумінню приділяв значну увагу Г.Л.Лендрет. У своїх розробках він ґрунтується на центральному принципі клієнт-центрованої терапії К.Роджерса, який полягає в тому, що індивіди мають значні внутрішні ресурси для саморозуміння і для зміни власної „Я-концепції”, базових установок і самоспрямованої поведінки. Діяльність терапевта, на думку Г.Л.Лендрета, буде багата в чому залежати від того, чи вміє він розуміти себе. Від розуміння себе залежать стосунки з дитиною. Таким чином, шлях до розуміння іншої людини лежить через розуміння себе – саморозуміння.

Цікаве дослідження було проведене Р.М. Грановською та Ю.С.Крижанською. Розглядаючи модель „Я”, вони констатували, що саморозуміння звичай співставляється з двома підструктурами світу: „Я-образ” і „Я-концепція”. Дослідники відзначали, що, якщо в людини немає цілісного образу світу, вона не може побачити себе збоку. Але слід відзначити, що автори не визначають

поняття „саморозуміння”. Водночас їм вдалося пов'язати саморозуміння з продуктами самосвідомості. Викликають інтерес також і представлені ними основні етапи розвитку розуміння себе [4].

На думку Р.М.Грановської та Ю.С.Крижанської, на ранніх стадіях розвитку дитини розуміння здійснюється як перенесення відомого на невідоме, тобто як метафора. Далі йде етап міфічного мислення. На цьому етапі здійснюються більш розвинені форми перенесення і схоплювання цілісності, розуміння відбувається через антропоморфне перенесення властивостей людини на світ. За ним йде третій етап – подолання антропоморфізму. Четвертий етап – розуміння того, що переживання іншої людини можуть сприйматися як тотожні своєму благополуччю або стражданню. І наступний етап – розуміння своєї унікальності.

Аналіз етапів розвитку розуміння показує, що він аналогічний з розвитком знань.

Збагачення нашого знання об'єкта з'ясуванням інших його ознак здійснювалося спочатку шляхом зіставлення з іншими, подібними або відмінними об'єктами за категоріями образності і життєдіяльності. Чим ширшим стає коло зіставлень, чим частішають асоціації за окремими ознаками, тим повнішим стає наше розуміння об'єкта в несвідомому протиріччі з одnobічно-графічним визначенням слова метафорою. Зокрема, кожне слово було коли-небудь метафорою [2].

Цю етапність можна відстежити, розглядаючи концептосфери особистості у процесі онтогенезу. Але картина стане набагато складнішою, якщо не буде відзначатися чіткий лінійний розвиток саморозуміння. На наш погляд, розвиток саморозуміння носить не лінійний характер, а радше нагадує спіралевидну форму розвитку, що можна простежити, беручи до уваги концепцію соціального розвитку особистості у процесі онтогенезу [11].

Згідно з цією концепцією, на дитячому етапі онтогенезу зміна провідних видів діяльності, які актуалізують процеси соціалізації та індивідуалізації, супроводжується створенням сфери або головної вісі, які дозволять дитині зрозуміти саму себе.

У Р.М.Грановської при чіткій представленості етапів розвитку саморозуміння немає такої самої чіткості у відмінностях між знаннями та саморозумінням.

У психології особистості в межах гуманістичного підходу саморозуміння розглядається як інтерперсональний критерій особистісного зростання людини [1]. Цей критерій розглядається як найбільш точне і глибоке уявлення про себе і свій актуальний стан (включаючи реальні свої переживання, бажання, думки тощо); здатність побачити і почути себе справжнього, крізь нашарування масок, ролей, захистів; адекватна і гнучка „Я-концепція”, чутлива до актуальних змін і така, що асимілює досвід, зближення „Я-реального” і „Я-ідеального”. Людина, яка розуміє себе, досягає „акме” (О.О.Бодальов, 1998).

Р.Мей включив розуміння себе до „свободи”, яка визначає головний компонент особистості.

У деяких дослідженнях саморозуміння розглядається як розгляд власних мотивів, потреб, суперечностей, виокремлення зони емоційних проблем і своїх сильних сторін (Г.Л.Лендрет, 1994).

Є.Б.Хасан припускав, що саморозуміння бере участь у становленні ідентифікації (Є.Б.Хасан, 1996).

Таким чином, існують численні дослідження, присвячені вивченню саморозуміння у структурі самосвідомості. Дослідниками вивчається природа даного психологічного явища, розглядається динаміка, відстежуються зв'язки з іншими особистісними характеристиками індивіда. Слід відзначити, що донині ще не має чіткого визначення осмислення поняття „саморозуміння”. Істотною ознакою саморозуміння, на наш погляд, буде не стільки знання, ставлення людини

до самої себе, не стільки аналіз своїх думок, почуттів тощо, скільки проникнення у смислове існування, необхідне для того, щоб узгодити своє „Я” з навколишнім реальним світом. Виокремлення цієї істотної ознаки дозволило нам розглянути і вивчити проблему розвитку саморозуміння; джерел, умов і чинників цього розвитку. Цьому буде сприяти визначення поняття саморозуміння та вивчення структурно-динамічних характеристик цього особистісного утворення.

Щодо структурно-динамічних характеристик саморозуміння.

Аналіз наукових джерел дав змогу нам визначити саморозуміння як осягнення людиною смислу свого існування, в результаті якого відбувається когнітивне та емоційне узгодження продуктів самосвідомості та реальності. Продуктами самосвідомості є такі особистісні утворення як „Я-образ” і „Я-концепція”, а реальна дійсність включає різні моменти життєдіяльності людини.

Між реальністю та продуктами самосвідомості встановлюються емоційна та когнітивна узгодженість.

Емоційна узгодженість пов'язана з виявом позитивного ставлення до себе (задоволеності) у процесі розв'язання неузгодженості. Наприклад, людина проходить біля жebraка і нічого йому не дає. Вона не прагне зрозуміти дану дію, оскільки виробила в себе установку щодо цієї реальності. Але якщо на місці жebraка сидить не просто людина, а людина, яка є близькою або знайомою перехожому? Ось тут і буде здійснюватися процес розуміння. І не просто розуміння того, які причини спонукали людину стати такою, а того, як поставитися до цієї людини, змінити значущість ситуації і врешті-решт набути новий досвід, який може вплинути на ставлення до аналогічних ситуацій. У таких випадках саморозуміння буде визначатися мотивом, тобто тим, що спонукало до саморозуміння.

Набуття нового досвіду – бути адекватним ситуації – змушує людину прагнути до осягнення смислу свого існування. Це не ставить людину в залежність від ситуації, а робить її вищою за дану ситуацію. Ставлення до будь-якої ситуації буде визначатися тими смислотвірними прагненнями, які склалися і знайшли своє місце в „Я-концепції” особистості.

Дослідники характеризують розуміння як „перехід до смислу” [3], як „процес, пов'язаний з формуванням смислу» [9], як „процедуру осмислення – виявлення і реконструкції смислу, а також смислустворення” [5]. Така трактовка відкриває широкі перспективи для розгляду розуміння не тільки в контексті пізнання, але й у контексті оцінної діяльності усвідомлення, а ще ширше – в контексті життєдіяльності і суспільної практики. Виходячи з цього, можна погодитися з С.С.Гусевим і Г.Л.Тулъчинським, які стверджували, що осмислення і розуміння мають місце тільки в контексті діяльності і зумовлені великою різноманітністю явних і вкрай складно опосередкованих цілей, які переслідує людина, і цінностей, з ними пов'язаних [5].

Осягнення смислу свого існування здійснюється за рахунок внутрішньої компетенції, закладеної в „Я-концепції”. Цю компетентність утворюють потреби, ідеали, переконання, принципи, які склалися в соціальному досвіді особистості. Вони дозволяють розміряти, узгоджувати продукти самосвідомості і реальної дійсності та регулювати, а потім і контролювати власну поведінку. Якщо особистість компетентна відносно змісту своєї „Я-концепції”, здатна визначити домінуючі, привести її у відповідність до вимог соціуму, діяльності, то на вищому рівні вона розуміє саму себе. Складність визначення самого себе визначається тим, що можливі численні розуміння одного і того самого. Це викликано тим, що людина, виступаючи для самої себе об'єктом, може включатися в різні

підструктури розуміючої системи, тобто цілі можуть бути різними.

Аналіз наукової літератури показує, що накопичено значний матеріал з проблеми розуміння, але водночас матеріалу, присвяченого дослідженню саморозуміння, недостатньо. Вивчення цього явища вимагає інтеграції міждисциплінарних підходів до вивчення когнітивного й емоційного узгодження продуктів самосвідомості з реальністю. Це дає нам право говорити про рівневий характер саморозуміння, що дозволяє розглядати саморозуміння в його динаміці.

Перший рівень включає в себе емоційний рівень узгодження на основі наявних знань про самого себе, другий рівень характеризується когнітивним узгодженням, за якого немає вираженого емоційного ставлення до себе, але в силу зовнішніх обставин молодій людині необхідно змінювати деякі вихідні аспекти знань. У цьому випадку розуміння себе відбувається без виражених оцінних суджень.

Третій рівень характеризується когнітивним і емоційним узгодженням продуктів самосвідомості і реальності. Це найвищий рівень саморозуміння.

З одного боку, змістовно-структурні характеристики саморозуміння визначаються структурно-змістовними характеристиками „Я-концепції” особистості. Структура „Я-концепції” на основі характеристик змісту концептів і концептосфер, може бути конкретною, узагальненою і конкретизованою.

З іншого боку, структура саморозуміння включає мотиваційний, потребнісний, емоційно-вольовий, когнітивний компоненти.

Потребнісно-мотиваційний компонент включає в себе потреби і мотиви саморозуміння, які утворюють

систему. Потребнісно-мотиваційний компонент зумовлений діяльністю людини. Мотиви розуміння себе можуть мати різну міру усвідомленості, бути різними в різних видах діяльності, у різних соціально-вікових групах людей. Слід відзначити, що мотиви і потреби саморозуміння в кожен період онтогенезу будуть визначатися однією з соціальних позицій „Я в суспільстві” і „Я і суспільство”.

Емоційно-вольовий компонент включає в себе характеристику рівня розвитку емоційної сфери особистості, рівень сформованості вміння контролювати, керувати своїм емоційним станом. Цей компонент характеризується мірою позитивного ставлення до себе, задоволеності, поваги до себе, почуття захищеності.

Вольові зусилля необхідні на будь-яких рівнях розвитку саморозуміння: від простих до складних. Тому воля буде визначати одну з характеристик цього компонента.

Когнітивний компонент визначається характеристиками рівня сформованості когнітивної сфери особистості. Сюди можна віднести і рівень сформованості мисленнєвої діяльності, мислення в поняттях тощо. Основу когнітивного компонента складають знання людини про себе і про людину загалом – ситуативні і стійкі, позитивні і негативні, більш чи менш значущі для особистості. Вони можуть функціонувати на рівні уявлень про себе – розрізнених, неінтегративних і на понятійно-концептуальному рівні.

Системотвірним компонентом у цій структурі є мотиваційно-потребнісний компонент.

Для глибшого розуміння досліджуваного феномена необхідно розглянути його в структурі самосвідомості і співвідношення з іншими феноменами: „самоставленням” і „самопізнанням”, що і буде перспективою подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Братченко С.Л. Верим ли мы в ребенка? Личностный рост с позиций гуманистической психологии // Журнал практикующего психолога. – 1998. – № 1. – С. 19-31.
2. Веселовский А.Н. Язык поэзии и язык прозы // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология / Под ред. В.П.Нерознака. – М., 1997. – С.85-113.
3. Горский Д.П. Проблемы общей методологии наук и диалектической логики. – М., 1966. – 216 с.
4. Грановская Р.М., Крыжанская Ю.С. Творчество и преодоление стереотипов. – СПб, 1994. – 192 с.
5. Гусев С.С., Тульчинский Г.Л. Проблема понимания в философии. – М., 1985. – 192 с.

6. Каліна Н. Ф. Лінгвістична психотерапія: Автореф. дис... д-ра психол. наук — К., 2000. — 32 с.
7. Пантилев С.Р., Столин В.В. Методика исследования самоотношения. – М., 1993. – 32 с.
8. Перлз Ф. Опыты психологии самопознания (практикум по гештальттерапии). – М., 1993. – 240 с.
9. Пушкин В.Н. Психология и кибернетика. – М., 1971. – 231 с.
10. Успенский П.Д. Четвертый путь: Запись бесед, основанных на учении Г.И. Гурджиева. – СПб, 1995. – 522 с.
11. Фельдштейн Д.И. Социальное развитие в пространстве-времени детства. – М., 1997. – 160 с.
12. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность: В 2-х тт. – М., 1986. – Т. 2. – 392 с.

Подано до редакції 28.12.05

РЕЗЮМЕ

Подано аналіз стану розробки проблеми саморозуміння в психологічній літературі.

Аналізуються підходи до визначення саморозуміння та його структурно-динамічних характеристик.

SUMMARY

The author presents the state of interpreting the issue of self-understanding in psychological literature, analyses some approaches to defining the notion "self-understanding", its structural and dynamic characteristics.